8 લોકશાહી દેશમાં સંસદની ભૂમિકા

સરકારને નિર્ણય લેવાની અને કાયદાઓનું પાલન કરાવવાની સત્તા કોણ આપે છે ? આ પ્રશ્નનો જવાબ એ બાબત પર નિર્ભર કરશે કે, તે દેશમાં કયા પ્રકારની સરકાર છે ? લોકશાહીમાં લોકો સરકારને આ સત્તા આપે છે. લોકો ચૂંટણીના માધ્યમથી સરકારની પસંદગી કરે છે. તેઓ પોતાની પસંદગીના નેતાને મત આપીને ચૂંટે છે. એકવાર ચૂંટાઈ ગયેલી વ્યક્તિઓ (નેતાઓ અને પ્રતિનિધિઓ) સરકાર બનાવે છે. લોકશાહીમાં સરકારે પોતાના નિર્ણયો અને ભરેલા પગલાંનો આધાર બતાવવો પડે છે અને સ્પષ્ટતા કરવી પડે છે. બીજી સરકાર એવી હોય છે કે જેને 'રાજાશાહી સરકાર' કહે છે. તેમાં રાજા અથવા રાણી પાસે નિર્ણયો લેવાની અને સરકાર ચલાવવાની સત્તા હોય છે. રાજા પાસે સલાહકારોનો એક નાનો સમૂહ હોય છે, જેની મદદથી તે જુદા જુદા વિષયો પર ચર્ચા કરી શકે છે. અંતિમ નિર્ણય લેવાની સત્તા તેની પાસે રહેલી હોય છે.

લોકશાહીમાં એક અગત્યનું લક્ષણ એ છે કે, સત્તા કોઈ એકાદ વ્યક્તિના હાથમાં હોતી નથી. તેમાં રાજ્યનાં સર્વ લોકોનું સાર્વભૌમત્વ હોય છે. લોકો પોતે જ પોતાના ભાગ્યવિધાતા બને છે. સાર્વભૌમત્વ એ 'રાજ્ય'નું અનિવાર્ય લક્ષણ છે.

લોકશાહી માટે અંગ્રેજી ભાષામાં 'ડેમોક્રેસી' (Democracy) શબ્દ વપરાય છે. લોકશાહી રાજ્યતંત્ર લોકો માટે હોય અર્થાત્ વધારેમાં વધારે લોકોનું હિત સાધવું એ લોકશાહીનું મુખ્ય લક્ષ્ય છે. લોકશાહીનું સંચાલન લોકો પોતે જ કરે છે, કારણ કે રાજ્યતંત્રના સંચાલકો લોકોએ ચૂંટી કાઢેલા પ્રતિનિધિઓ જ હોય છે.

આટલું જાણો

સરકારનું સ્વરૂપ
- રાજાશાહી
- લોકતાંત્રિક (લોકશાહી)
  - અધ્યક્ષાત્મક સરકાર (પ્રમુખનિષ્ઠ)
    - એકતંત્રી સરકાર (એકાત્મક)
    - સંઘીય સરકાર (સમવાયી રાજ્યતંત્ર)
  - સંસદીય સરકાર
    - એકાત્મક સરકાર
    - સંઘીય સરકાર

તમારે ત્યાં શાળા પંચાયતની ચૂંટણી થતી હશે. તે જ રીતે તમારા વર્ગના મૉનિટરની ચૂંટણી પણ થતી હશે.

ક્યારેક તમારા કલાસમાં કોઈ વિદ્યાર્થીની સીધી પસંદગી કરીને મૉનિટર બનાવવામાં આવે અને મૉનિટરની ચૂંટણી ન થાય. જેથી વર્ગમાં મૉનિટર બનવા માંગતા બીજા વિદ્યાર્થીઓને તક મળતી નથી. જેથી તેઓ નારાજગી વ્યક્ત કરે છે.

વિચારો

સીધી પસંદગી તમને સારી લાગે છે તો શા માટે ? અને નથી ગમતી તો શા માટે ?

પ્રવૃત્તિ

શાળા પંચાયતની ચૂંટણી યોજો. વિવિધ સમિતિઓ બનાવી તેમને ખાતાની સોંપણી કરો.

1. શાળા પંચાયતમાં કોણ વિજેતા બન્યા ? તેની યાદી તેમને મળેલ મતોને આધારે બનાવો.
2. શાળાના મહામંત્રી બનાવવા શું કરશો ? મહામંત્રી શાળાના સંચાલન માટે વિવિધ સમિતિઓના મંત્રી માટે કોની પસંદગી કરશે ?
3. વિવિધ મંત્રીઓને સોંપેલ કામગીરીની યાદી બનાવો.
4. આપણે કેવા ઉમેદવારોને ચૂંટવા જોઈએ ? તેની ત્રણ વિશેષતાઓ જણાવો.

શાળા પંચાયતની જેમ લોકશાહી સરકારમાં પણ પ્રતિનિધિઓ ચૂંટાય છે; ચૂંટણીમાં ચૂંટાયેલા બહુમતી ધરાવતા પક્ષના નેતાને પ્રધાનમંત્રી (વડાપ્રધાન) બનાવવામાં આવે છે. વડાપ્રધાન જુદા જુદા ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ (સંસદસભ્યો)માંથી પસંદગી કરી, તેઓનું પ્રધાનમંડળ રચી તેમને જુદાં જુદાં ખાતાંઓની સોંપણી કરે છે.

કેવી રીતે બને છે સંસદ ?

સંસદ (PARLIAMENT)

ભારતે 'સંસદીય લોકશાહી'નું સ્વરૂપ સ્વીકાર્યું છે. ભારતમાં સંસદ એ સર્વોચ્ચ સંસ્થા છે. ભારતની સંસદ રાષ્ટ્રપતિ અને બે ગૃહો એટલે કે લોકસભા અને રાજ્યસભાની બનેલી છે. રાજ્યસભા એ સંસદનું 'ઉપલું ગૃહ' છે, જ્યારે લોકસભા એ સંસદનું 'નીચલું ગૃહ' કહેવાય છે.

સંસદ

લોકસભા	રાષ્ટ્રપતિ	રાજ્યસભા
(કુલ સભ્યો 545)	(President)	(કુલ સભ્યો 250)
(ગુજરાતની 26 બેઠકો)		(ગુજરાતની 11 બેઠકો)

આઝાદી પછી રચાયેલ 'ભારતીય સંસદ' લોકશાહીના સિદ્ધાંતોમાં ભારતના લોકોના વિશ્વાસનું પ્રતીક છે. લોકશાહીમાં નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં પ્રજાની સહમતી અને ભાગીદારી હોય છે. આપણી શાસનવ્યવસ્થામાં સંસદની પાસે સંપૂર્ણ અને મહત્ત્વની સત્તા હોય છે; કારણ કે તે લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

સંસદ નીચે મુજબ કાર્યો કરે છે :

1. સરકાર પર વિવિધ રીતે નિયંત્રણ રાખવું અને તેને ઉત્તરદાયી રાખવી.
2. કાયદા બનાવવા તેમજ તેમાં ફેરફારો કરવા, જૂના-પુરાણા કાયદા રદ કરવા.

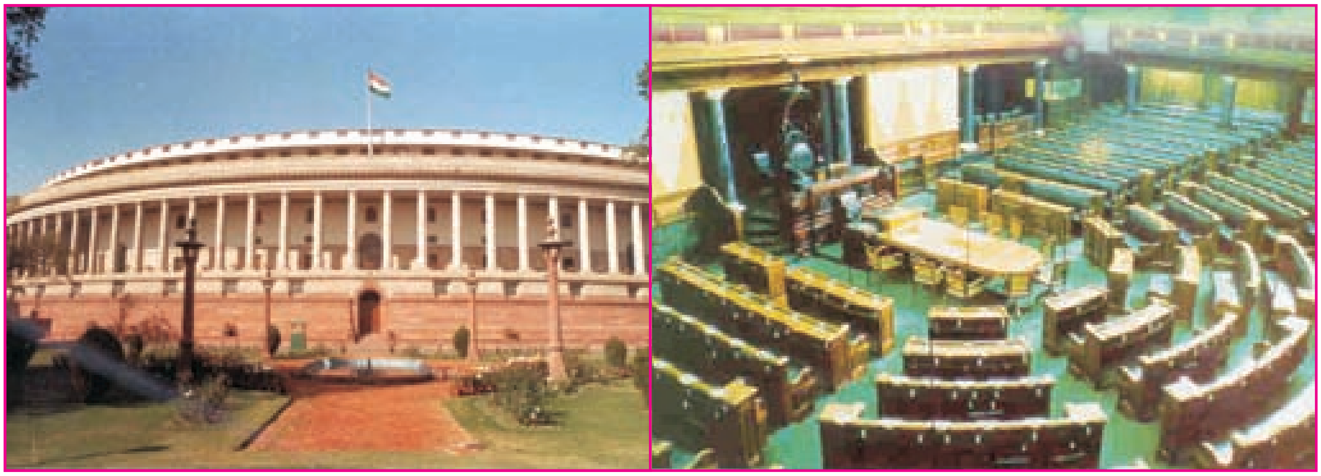

8.1 સંસદ ભવન

પ્રવૃત્તિ

સંસદને લગતા સમાચારનાં કટિંગ વર્તમાનપત્રોમાંથી કરી સંસદનાં કાર્યોની યાદી બનાવો.

કેવી રીતે બને છે લોકસભા ? (House of people)

લોકસભા માટે રાજ્યની વિધાનસભાની જેમ જ ચૂંટણીઓ યોજાય છે. દર પાંચ વર્ષે લોકસભાની ચૂંટણી થાય છે. દરેક સંસદીય મતવિસ્તારમાંથી એક ઉમેદવારને સંસદમાં ચૂંટવામાં આવે છે. ચૂંટણી લડતા ઉમેદવારો મોટે ભાગે જુદા જુદા રાજકીય પક્ષોના સભ્યો હોય છે. ચૂંટાયેલા ઉમેદવારને સંસદસભ્ય (એમ.પી.) કહેવામાં આવે છે. આ બધા સાંસદો મળીને 'લોકસભા' બને છે.

વિચારો

- તમારા વિસ્તારના સંસદસભ્યશ્રીનું નામ શું છે ?
- તમારા સંસદીય મતવિસ્તારનું નામ શું છે ?

કેવી રીતે બને છે શાસકપક્ષ ? (Ruling Party)

લોકસભાની ચૂંટણી બાદ સંસદસભ્યોની એક યાદી બનાવવામાં આવે છે. જેના પરથી ખબર પડે છે કે, કયા રાજકીય પક્ષના કેટલા સાંસદો છે. જો કોઈ રાજકીય પક્ષ સરકાર બનાવવા માંગે તો તેને ચૂંટાયેલા સાંસદોની બહુમતી મળવી જોઈએ. સામાન્ય રીતે ચૂંટણીઓ બાદ જે પક્ષ અથવા પક્ષીય જોડાણને લોકસભામાં સ્પષ્ટ બહુમતી મળી હોય, તે પક્ષના નેતાને રાષ્ટ્રપ્રમુખ વડાપ્રધાન તરીકે નીમે છે. ભારતના વડાપ્રધાન (Prime Minister) લોકસભામાં શાસકપક્ષના વડા હોય છે.

વડાપ્રધાન પોતાના પક્ષના સાંસદોમાંથી મંત્રીઓની પસંદગી કરે છે. આમ, પ્રધાનમંડળ રચાય છે. મંત્રીઓ પ્રધાનમંત્રી (વડાપ્રધાન) સાથે મળીને નિર્ણયો લે છે. આ મંત્રીઓ સંઘ યાદીમાં આવતાં ક્ષેત્રો વિશેનાં વિવિધ સરકારી કામોની જવાબદારી સંભાળે છે.

પ્રવૃત્તિ

લોકસભાનું કે રાજ્યસભાનું જીવંત પ્રસારણ નિહાળી તેની કાર્યવાહીની તેમજ તેમાં પુછાયેલા પ્રશ્નોની નોંધ કરો.

વિચારો

જીવંત પ્રસારણ નિહાળ્યા બાદ નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો :

1. સભાનું સંચાલન કોણ કરે છે ? સંચાલન કરનારની જરૂર છે ? શા માટે ?
2. કોને ઉદ્દેશીને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે ?
3. કઈ ભાષામાં પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે ?
4. કોઈ સંસદસભ્યને બોલાયેલી ભાષામાં સમજ ન પડે તો શું જોગવાઈ છે ?
5. તમારા વિસ્તારના સંસદસભ્ય પાસેથી તમે શું અપેક્ષા રાખો છો ?

કેવી રીતે બને છે રાજ્યસભા ? (State Assembly)

રાજ્યસભાના સભ્યોની ચૂંટણી જુદાં જુદાં રાજ્યોની વિધાનસભાઓના ચૂંટાયેલા સભ્યો દ્વારા થાય છે. રાજ્યસભાના સભ્યોની કુલ સંખ્યા 250ની નક્કી કરવામાં આવી છે, જેમાં 238 સભ્યોની ચૂંટણી કરવામાં આવે છે. રાજ્યસભામાં 12 સભ્યોની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ કરે છે. રાજ્યસભા કાયમી ગૃહ છે. તેનું સંપૂર્ણ વિસર્જન થતું નથી. દર બે વર્ષે એના ત્રીજા ભાગના સભ્યો નિવૃત્ત થાય છે અને તેટલા જ સભ્યોની ચૂંટણી કરવામાં આવે છે.

રાજ્યસભા દેશનાં રાજ્યોનું પ્રતિનિધિત્વ વ્યક્ત કરે છે. રાજ્યસભામાં ખરડો રજૂ થઈ શકે છે પણ કોઈ ખરડાને કાયદાના રૂપમાં લાગુ કરતા પહેલાં રાજ્યસભાની મંજૂરી જરૂરી છે. સંસદનું આ ગૃહ લોકસભાએ બનાવેલા કાયદાઓની સમીક્ષા કરે છે. આમ, રાજ્યસભાની ભૂમિકા મહત્ત્વની છે. રાજ્યસભાનું સંચાલન કરનારને ‘સભાપતિ’ (Chairman) કહે છે. હોદ્દાની રૂએ ઉપરાષ્ટ્રપતિ રાજ્યસભાના સભાપતિ બને છે.

વિચારો

1. સંસદનાં બે ગૃહો કયાં કયાં છે ?
2. લોકસભાનાં કાર્યો જણાવો.
3. પ્રધાનમંત્રી શું કાર્ય કરે છે ?
4. રાજ્યસભાનું સંપૂર્ણ વિસર્જન શાથી થતું નથી ?
5. તમે જો સંસદસભ્ય હો તો પ્રજા માટે શું કરશો ?
6. તમે પ્રધાનમંત્રી હો તો શું કરો કે જેથી પ્રજાને લાભ થાય ?

8.2 સંસદનો પ્રશ્નોત્તરી સમય

જ્યારે સંસદનું સત્ર ચાલતું હોય ત્યારે સૌથી પહેલાં પ્રશ્નોત્તરી માટે સમય નક્કી કરવામાં આવે છે. જેના માધ્યમથી સંસદસભ્ય સરકારનાં કામકાજ વિશે જાણકારી પ્રાપ્ત કરે છે. તેના થકી સંસદ કારોબારીને નિયંત્રણમાં રાખે છે. પ્રશ્નોના માધ્યમથી સરકારનું તેની ખામીઓ પ્રત્યે ધ્યાન દોરે છે. આ રીતે સરકારને લોકોના પ્રતિનિધિઓ તરફથી પ્રજાના વિચારો જાણવાની તક મળે છે. સરકારને સવાલ પૂછવા એ સંસદસભ્યની મહત્ત્વની જવાબદારી છે. લોકશાહીમાં સારા વહીવટ માટે વિરોધપક્ષની પણ સૌથી મોટી અને મહત્ત્વની રચનાત્મક ભૂમિકા હોય છે. તે સરકારની નીતિઓ તેમજ કાર્યક્રમોની ખામીઓ સામે લાવે છે. લોકસભાનું સંચાલન કરનારને અધ્યક્ષ (સ્પીકર) (Speaker) કહે છે.

રાષ્ટ્રપતિ (President) સંસદના અંગભૂત ભાગ ગણાય છે. સંસદનાં બંને ગૃહોએ પસાર કરેલો ખરડો તેમની સહી થાય ત્યાર પછી કાયદો બને છે. સંસદની બેઠકો બોલાવવાની અને સત્ર સમાપ્તિની જાહેરાત કરવાની સત્તા તેઓ ધરાવે છે.

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1 નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો :

1. ‘લોકશાહી’ એટલે શું ? તેનું મુખ્ય લક્ષ્ય શું છે ?
2. સંસદનાં બે ગૃહોમાં નીચલું ગૃહ કયું છે ?
3. સંસદનાં મુખ્ય કાર્યો જણાવો.
4. સંસદસભ્યની જવાબદારી શું હોય છે ?
5. સંસદના પ્રશ્નોથી સરકારને શું જાણવા મળે ?
6. વિરોધપક્ષ લોકશાહીમાં કઈ રીતે અગત્યની ભૂમિકા ભજવી શકે છે ?
7. ખરડો કાયદો ક્યારે બને છે ?

પ્રશ્ન 2 ખાલી જગ્યા પૂરો :

1. સામાન્ય રીતે લોકસભાની ચૂંટણી દર .... વર્ષે થાય છે.
2. વડાપ્રધાનની નિમણૂક .... કરે છે.
3. રાજ્યસભાના સભાપતિ તરીકે .... કામગીરી કરે છે.

પ્રશ્ન 3 તમારા ગામ, વિસ્તાર અને તાલુકાનો પાણી, વીજળી અને રોડ બાબતે કોઈ પ્રશ્ન હોય તો તમે કોને કોને કઈ કઈ રજૂઆત કરશો તે લખો :

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

■